

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

14 474

Պրոպագանդայի քարտեզներ, միացե՛ք.

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՅԵՐԳԻ ԳԱՄՄԱՆԵՐԸ

Ուսումնասիրեց
ՍՊԻՐԻԴՈՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆ

(Արաւոպուժյուն Հ. Ս. Խ. Հ. Դիտուժյան յեզ Սրվեստի Ինստիտուտի
№ 4 Տեղեկագրից).

1930

724

15-49

9

723

2.

784
15-48

112

2013
- 2008

Պաշտոնական փոստ, միացե՛ք.

22

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՅԵՐԳԻ ԳԱՄՄԱՆԵՐԸ

28842

Ուսումնասիրեց
ՍԴԻՐԻԴՈՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆ

(Արտատպում լույս է. Ս. Խ. Հ. Գիտությունների և Արվեստի Ինստիտուտի
№ 4 Տեղեկագրից).

1930

22

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ^{*)}

Առաջարան

I Գամմալի զարգացումը

II Հալ ժողովրդական լերդի պամմաները.

ա. Սկզբնական շրջան

1. Դիխորդ
2. Դիխորդ + արիխորդ
3. Պենտատանիկա

բ. Տեսության շրջան

1. Լիդիական
2. Փոչուդիական
3. Դորիական
4. Արևելյան

III Արամադիզմ և Մոլուրացիա
Ամփոփում:

28842

Հայկական տղ. պատ. № 1302
Գրառեպ. № 3086 (բ) Տիբած 200

ՀԱՅԿԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԵՐԱՅԱՆ
1928

293-2008

^{*)} Կարգացված և ինտերսուտի 1928 թվին կազմակերպված տուրքին յերաժշտական կոնֆերանսում:

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Այս ուսումնասիրութիւնը արդեօք և վերջին մի քանի տարիների գիտութիւնների, իբրև ինչ աշխատում էլի ժողոված չերկրը վորտ խմբավորման չենթարկել ըստ գամմայական կազմութեան և ըստ ծավալի՝ ուսումնասիրողներին վորտ դուրսութիւն տալու համար։ Սկզբում մաթորով, միևնորով, միջնադարյան դարեականը, ինչպես և մոգութեան և խրոմատիզմ ունեցող չերկրը առանձնացնելով վորտ նպատակի և հետևանքների հասնում էլի։ աչդպես են գաստվորված «Շիրակի չերկրը», ինչպես և «Վանա ժողովրդական չերկրը»։ Բայց դրա հետ միասին առաջ էլին գալիս չերածը տական խնդիրներ և չերեութեանը, վորտն լուծումը անհրաժեշտութիւն էր հենց ազգագրական տեսակետից, մասնավոր վոր ժողովածուները աարեց տարի ալեւանում էլին և ալեւի կանկրետ մասեցում պահանջում հենց թեկուղ բանալի մաս գրվելիք խրոմատիկ նշանների տեսակետից, ինչպես և գաստվորութեան տեսակետից։

Ամենամեծ սխալը այն հարմոնիկ մասեցումն և ժողովրդական միաձայն չերկրն, վորը իր կոնստրուկցիայովիք գամմայական կազմութեամբ բոլորովին ուրիշ կպոխալի ծնունդ է։ Յեթե բազմաձայնը մեր կշանքում պատվաստելու համար գիմում ենք մասշէլի ու սկզբում ժողովրդական չերկրաների սգնութեանը և թուլ ենք տալիս մեղ նույն իսկ հարմոնիկացիայի չենթարկելու՝ հասարակական-մանկավարժական տեսակետներով առաջնորդվելով, այդ նույն մասեցումը չի կարող հանդուրժվել գիտական-ազգագրական աշխատանքներում։ Յեթե մի չեզանակ տերցիայի, քվարտայի, քվինտայի շարժն և պտտվում, մենք իրավունք չունենք այդ մի քանի ձայներից չեզանակացնելու և մնացած մնում ձայները՝ սեքստան, սեպտիման և նրանց համար նշաններ գնելու բանալի մաս, վորովհետեւ գիտութիւնը վերջիվերջո գործ ունի փաստերի հետ։ Աչդպես և շատ ու շատ խնդիրներում։ Յեթ այդ սխալը գործել են թե չեզանակ, թե ուստական ու թե հաշիական չերածշտական գործիչները։

Յեթնելով հենց այն գրութեանից, վոր ժողովրդական չերկրի ամենագրվելովսր ատրիբուտը բնագրական սեղծագործութեան լինելն է, չերեք չի կարելի չենթարկել, վոր նրա հիմքը կարող է լինել վորեւ արդեն կուտուրական-գիտակցական չերածշտութեան հիմքը կազմող գամմա։ Վնչ այժմյան մաթորն ու միևնորը իրենց տեմպերացիայով, վնչ միջնադարյան չեկեղեցական գամմաները, վնչ էլ հին հունական գամմաները չեն ծառայել ժողովրդական չերկրի համար իբրեւ գամմայական հիմք։ Ընդհակառակը, դրանք բոլորն էլ սկսած վերջինից, պատմական զարգացման տարբեր ետայներն են ներկայացնում ժողովրդական չերկրի հիմքը կազմող այն գամմաների, վորտնց սկզբնավորութիւնը պետք է փնտռել նախապատմական շրջաններում։

Իմ այս ուսումնասիրութիւնը կատարել եմ հազարի չափ ժողովրդական չերկր պարունակող հետեւյալ ժողովածուների հիման վրա.

1. «Հայ ժողովրդական չերկր» ազգագրական ժողովածու Կոմիտասի պարունակում և 255 չերկր, շուտով լույս կտանի ՀՍԽՀ-ի Գիտութեան և

Արվեստի Ինստիտուտի հրատարակութեամբ: Այս ժողովածուն ըստ ժամանակագրական կարգի ամենահինն է, առաջ է լեկել 1890-ից մինչև 1904 թվականը:

II. «Շիրակի յերգեր», ազգագրական ժողովածու, հավաքեցին ֆոնոգրաֆով Սպ. Մելիքյան և Ան. Տ. Ղևոնդյան, ձայնագրեց Սպ. Մելիքյան: Այս յերգերը հավաքվել են 1914 թվի ամառը Շիրակ (հախկին Ալեքսպոլի) գավառում և տպագրվել 1917 թվին Թիֆլիսում. լեզվերի քանակն է 152:

III. «Վանա ժողովրդական յերգեր, ազգագրական ժողովածու, ձայնագրեցին Սպ. Մելիքյան և Գ. Գաբրաշյան»: Յերգերի քանակն է 106, տպագրվել է լեռնու հիանալով, առաջինը՝ հրատարակութուն Գիտութեան և Արվեստի Ինստիտուտի 1927 թվին, լեռնուրդը՝ ՀՍՍՀ-ի Պետհրատի լեռնաշտանի սեկտորի, 1928 թվին:

IV. ՀՍՍՀ-ի Գիտութեան և Արվեստի Ինստիտուտի կազմակերպած առաջին լեռնու երգային յերգերի ժամանակ հավաքված ժողովրդական յերգերը, թվով 412 հատ, ձայնագրված Սպ. Մելիքյանի ձեռքով, վարձն էն:

ա.) «Եռասյի յեզ Օխտայի ժողովրդական յերգեր» քանակով 50 հատ, ձայնագրված 1926 թվի ամառը (անտիպ):

բ.) «Մասունցոց յերգեր», քանակով 104 հատ, ձայնագրված 1927 թվին (անտիպ):

գ.) «Սպարանի յերգեր» քանակով 56 հատ, ձայնագրված 1927-ին (անտիպ):

դ.) «Մանկասան յերգեր», քանակով 47 հատ, ձայնագրված Ստեփանականի «Մանկական քաղաքում» 1927 թվին (անտիպ):

ե.) «Փամբակի յեզ Լաքիսալի յերգեր», թվով 155 հատ, ձայնագրված 1928 թվին (անտիպ):

V. Իմ մոտ հավաքված, զանազան ժամանակներում և զանազան տեղերում ձայնագրված յերգեր, թվով 80 հատ (անտիպ):

Այս ժողովածուները իմ այս աշխատութեանս ընթացքում հետևյալ կարճ անուններով են հիշատակվում. I. «Կոմիտասի ժողովածու», II. «Շիրակի յերգեր», III. «Վանա յերգեր», IV ա. «Կաս-Ախտի յերգեր», IV բ. «Մասունցոց յերգեր», IV գ. «Աղարանի յերգեր», IV դ. «Մանկատան յերգեր», IV ե. «Փամբակի յերգեր» և V. «Այլ և այլ»:

Այս հազարի չափ յերգերի մեջ կան 50-ի չափ քրդական և թուրքական ժողովրդական յերգեր. լեռնու առանձնացնում, վարովհետև այս զեպքում գամմաների խնդիրը ավելի քան ընդհանուր, ազգագրական բնույթ ունի:

Մի 50-ի չափ էլ կան ժողովրդական-աշուղական յերգեր, վարձնք կուլտուրական լեռնաշտանի իրեն առաջին աստիճան կարող են նկատվել. սրանց մասին, լեռնու խնդիրը կարևոր բնույթ ունի, առանձնապես հիշատակվում է հենց տեղի ու տեղը:

Ոտար գրականութեանից ազդվել եմ՝ գամմայի զարգացման ուղղման կան շրջանի վերաբերմամբ, Հյուսիս Ռիմանի «Катехизис»-ից (տպ. 1921 թ.) և Պ. Պ. Սոկալսկու «Русская народная музыка» գրքից (տպ. 1888 թ.):

I. ԳԱՄՄԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Գիտութեանը պարզել է, վոր գամմայի զարգացումը առաջ է լեկել աստիճանների հերթականութեամբ, այլ ամենից՝ առաջ ընդունվել է ժողովրդների կողմից քվարտան (3:4), քվինտան (2:3) և ոկտավան (1:2). և այդ խնտերվաները ամբողջ լեռնաշտանի բոլոր՝ հին, նոր, թե վաղերին, թե կուլտուրական ժողովուրդների գամմաների մեջ ընդունված են. մի ապացույցով հանգամանք, վոր այդ խնտերվաները մարդու սրգանիցմի համար ավելի մատչելի և հասկանալի լին, քան մշու խնտերվաները: Ուստի եր ամենատառաջին գամման ներկայանում է աչապես c—f—g—c, մի գամմա, վոր ունի միայն պրիմա, քվարտա, քվինտա և ոկտավ: Սրանք ըստ բարձրութան գատավորվելով կազմում են լեռնու քվարտա՝ լեռնու զիխորդ (լեռնկար), c—f և g—c, բաժանված միջանկյալ f—g ձայնամիջոցով:

Այս գամման իր կնիքն է դրել ամենահին լեռնաշտանի վրա, վորը և այդ պատճառով կոչվում է Բվարտայի եպոխտ: Ամենահին լարավոր գործիքները, խնդան և Որիկոսի լիրան, պետք է լեռնաշտան, ունեցին հենց այս լարվածքը. դրանք ըստ Բուցինուսի վկայութեան ունեցին միայն չորս լար և չորս ձայն՝ ե՝ լեռնու ալկոմպոսիցիան համար կարող էլին հարմար լինել, սակայն ամբողջական մի լեռնաշտան նվագելու համար անպետք էլին բոլորովին:

Հետևյալ քայլը՝ այդ պատարի քվարտաները լցնելու ուղղութեամբ, լեռնու և այն, վոր ց-ից քվարտա ցած են իջել Վ-ն և Բ-ից քվարտա բարձրացել են վեր Ե-ն գտնելու համար. և ստացվել է հետևյալ ընտրող գամման, պետտատնիկան՝

$$c - d - f - g - b - c$$

կազմված լեռնու տրիտուրդներեց, վորոնցից առաջինում $1\frac{1}{2}$ -ի թռիչքը ընկնում է լեռնուրդ աստիճանից հետո, իսկ լեռնուրդում $1\frac{1}{2}$ -ի թռիչքը ընկնում է քվարտայի հենց առաջին աստիճանից հետո: Այս գամման լեռնաշտանի լեռնաշտանի մեջ կոչվում է չինական, նաև շոտլանդական, անշուշտ նրա համար, վոր այդ տարրերնալ գամման առաջին անգամ այդ ժողովուրդների ժողովրդական յերգերի մեջ է նկատվել: Այժմ պարզվում է, վոր այդ գամման նույնչափ է՝ ուստական է, և՛ հունական է, և՛ խնդան քիչ հետո կաեսենեք, և՛ հայկական է, և՛ քրդական, և առհասարակ հատուկ է բոլոր ժողովուրդների ժողովրդական լեռնաշտանից, մի լեռնուրդ, վոր պետք է բացատրել վնչ թե այս կամ այն ժողովրդի լեռնաշտանից ազդեցութեամբ, այլ այդ լեռնաշտանից միևնույն պատմական եպոխտի՝ տրենտեսական զարգացման միևնույն կամ նման ֆազի պատկանելութեամբ:

Կիսաձայների բացակայութեանը, $1\frac{1}{2}$ -երի թռիչքը լեռնաշտանների տալիս են պարզութուն, շարժունութուն, ուժեղ և առողջ տրամադրութուն, մեր զիտոտնիկ և խրամատիկ գամմաների քնքշութունները նրանից շատ են հեռու, կարող է միաժամանակ և՛ մաժոր և՛ մինոր հասկացվել:

Այս գամմայից առաջ են գալիս նրա հինգ տեսակը, նրանք թե նրա

վոր ձայնն և դամմալի հիմք ընդունվում և ինչ դասավորություն ունենա 1 1/2-ի թռիչքները:

Այս դամմաները դաշնամուրի սե քլավիրները վրա հետեւալ պատկերն ունեն.

1. as, b, des, es, ges, as, տաւնց 3-րորդ և 6-րորդ աստիճանների,
2. b, des, es, ges, as, b, » 2-րորդ և 5-րորդ » ,
3. des, es ges, as, b, des, » 3-րորդ և 7-րորդ » ,
4. es, ges, as, b, des, es, » 2-րորդ և 6-րորդ » ,
- 5*). ges, as, b, des, es, ges, » 4-րորդ և 7-րորդ » :

Ուրիմպը, վորը չնախադրարաւ ասլում ևր 1350 թվականներին Գա. առաջ, ուներ 3 լարանի լիրա (տրիստորդ). բայց ավելի ուշ, նույնիսկ մինչև Պյուլթագորի շրջանը լիրայի լարվածքի մեջ պատահում ևն տրիստորդներ իրենց բնորոշ թռիչքներով. այսպես Տերպանտերի լիրան (սա ասլում ևր 7-րորդ դարում Գ. ա.) չունի սեպտիմա, ուրիշ խոսքով ուներ տոաջին լրիվ տետրախորդը միացած տրիստորդի հետ. 6-րորդ դարում միայն հունական առաջին թեորետիկ Պյուլթագորի ձեռքով, վոր քաջ ծանոթ ևր արևելեյան հատկապես չեզիպտական չերաժշտական գաղտնիքներին, լրանում և դամմալի և 7-րորդ աստիճանը, ընդմիշտ տետրախորդները ամբողջաում ևն:

Տետրախորդները չերեք տեսակ ելին, նախելով կիսաձայնի տեղին ուղիքին,

- լիգիական՝ c—d—e—f, 1—1—1/2,
- փոյուզիական՝ d—e—f—g, 1—1/2—1,
- գորիական՝ e—f—g—a, 1/2—1—1,

Միատեսակ չերկու տետրախորդ միանալով՝ իրարից մի աստիճան հեռավորությամբ, կազմում ելին հին հունական դամմաները, վորոնք հենց տետրախորդի անունով ևլ կոչվում ելին,

- Լիգիական c—d—e—f—g—a—h—c
- Փոյուզիական d—e—f—g—a—h—c—d
- Դորիական e—f—g—a—h—c—d—e

Ապա՝ չերը վերին տետրախորդը ցած ևն իջեցնում,

- Հյուպոլիգիական f—g—a—h—c—d—e—f
- Հյուպսփոյուզիական g—a—h—c—d—e—f—g
- Հյուպսդորիական a—h—c—d—e—f—g—a

*) Թեև թեորետիկները միայն այս հինգերորդ տեսակն ի նկատի ունեն, բայց այս 5 տեսակի վրա յեւ միողիաներ կգտնեք թե Հելմոլցի «Ձայնի ուսմունք»-ի մեջ, թե Ամբրոսի «Յերաժշտության պատմության» մեջ, թե Գ. Փ. Գրահամի «Շոտլանդական չերգերի» մեջ, թե Ֆետիսի և թե շատ ուրիշների մոտ:

Վերջապես յոթերորդ դամման, վոր նման տետրախորդներից չե կազմված, վորը նույնպես հին և, բայց ավելի ուշ ժամանակի ծնունդ,

Միֆոլիգիական h—c—d—e—f—g—a—h

Հունական այս դամմաները, վորոնք իշխում ևն մինչև IV դարը Ք. ա. մի ամբողջութուն չեն ներկայացնում, ինչպես մեր ժամանակի ոկտավային սխառնը, վորը «տերցիայի» եպոխային և պատկանում, վորտեղ բոլոր ութը ձայներն ևլ լայտոտնի պատճառով գեպի վեր ևն ձգտում, մինչև ոկտավային հասնելը: Հունական այս ոկտավները կազմված ևն քվարտայից և քվինտայից (թվարանական), կամ քվինտայից ու քվարտայից (հարմոնիկ): Առաջին 3 դամմաների մեջ քվարտան ցածն և, քվինտան վերև. «հյուպս» մասնակիով դամմաներում քվինտան ցածն և, քվարտան վերև: Տոնիկան միշտ ևլ քվինտայի առաջին նոտան և, ուստի և տոաջին 3 դամմաներում տոնիկան գտնվում և դամմալի մեջտեղում, իսկ առաջ չեկած, «հյուպս»-ով դամմաներում՝ սկզբում:

Այս դամմաներում իշխողը ելի տետրախորդն և, վորի կիսաձայնները լայտոտնի (H-ի) նշանակությւնն ունեն. լիգիական տետրախորդում Ե-ն ձգտում և գեպի Բ, դորիականում Բ-ը ձգտում և գեպի Ե: Մեկուստիկայի տետրախորդից ևլ՝ ավելի հեշտ և լիգիական տետրախորդում Ե-ից բարձրանալ Բ, քան Բ-ից իջնել Ե, ինչպես և դորիականում ընդհակառակը՝ Բ-ից հեշտ և իջնել Ե, քան Ե-ից բարձրանալ Բ (հենց այդ պատճառով ևլ դորիականում Ե-ն տոնիկայի գեր և խաղում, իսկ Բ-ն՝ դոմինանտի):

Պյուլթագորյան այս դամմաներով սկսվում և փաստորեն կուլտուրական չերաժշտության հիմքը կազմող այն դամմաների չերկար ու ձիզ շարքերը ամբողջ միջնադարում և նոր դարերում, վորոնք իրենց հերթին այս կամ այն ձևով կարող ևն բնազդորեն ազդած լինել այս կամ այն ժողովրդական չերգի դամմալական կազմութւն վրա, բայց վորոնք չերեք չեն կարող ժողովրդական չերգի հիմքը նկատվել:

II. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՅԵՐԳԻ ԳԱՄՄԱՆԵՐԸ

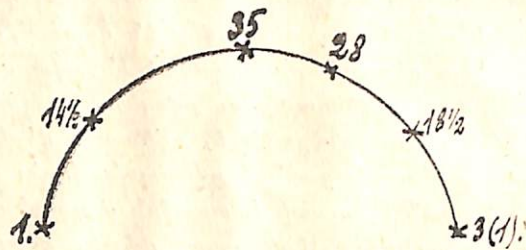
Ա. Սկզբնական Երջան

Բայց վորոնք ևն մեր՝ ժողովրդական չերգի դամմաները:

Ինձ մոտ հավաքված 1000-ի չափ չերգերի մանրադնին անալիզը, վորի լիակատար պատկերը մաս մաս կտրվի ուսումնասիրութւնս ընթացքում, նախ ցույց և տալիս այդ չերգերի տոկոսային և քանակական հարաբերութւնը բոտ ձայնական ծավալի.

Սեկուեզալի վրա կառուցված չերգեր՝	1	% (9 հատ)
Տերցիայի	12	» (118 »)
Քվարտայի	35	» (352 »)
Քվինտայի	28	» (280 »)
Սեֆսայի	21 1/2	» (27 »)
Սեպտիմայի	18 1/2	» (184 »)
Ոկտավայի	3	» (30 »)

Այս առիթաւին թվերը ցույց են տալիս, վար ժողովրդական լերդն էլ իր բնագոյական ծագումով լինելով բնութեան լերկութեանը մեկը, կարծես լինթարկվում է նշուտնի բնութի սրենքին. կամարածն գծի ղենթում գտնվում են քվարտան և՛ նրանից քիչ ցած, քվինտան, ապա մի կողմից տերցիան, վորի հետ պետք է միացնել և սեքստալի օ-ները (վարավհեան ըստ եղութեան նույնն են՝ ինչպես հետագայում կտեսնի ընթերցողը) և մյուս կողմից սեպտիման, իսկ լերկու ծայրում սեկունդան և սկառլան *):

Ուրեմն իշխողը քվարտան և և քվինտան. 1000 լերդի 63 ($35 + 28$), տոկոսը, այսինքն 632 լերդը լինթարկվում է **սեքստալորգային սիսեմին**. Ինչպես քվինտան՝ հինգերորդ աստիճանը ավելանալով տետրալորդի վրա մի նոր գամմայական փոփոխութուն առաջ էի բերում, այնպես էլ տետրալորդի մասը կազմող սեկունդայի և տերցիայի վրա կազմված լերդերը (ինչպես և վնչ լրիվ սեքստա ունեցող լերդերը) նույն սրենքներին են լինթարկվում. այսպիսով փաստորեն $78\frac{1}{2}$ ($63 + 14\frac{1}{2} + 1$) տոկոսը, ուրիշ խոսքով 1600-ից 786-ը տետրալորդները վրա լին կառուցված, իսկ մնացած $21\frac{1}{2}\frac{1}{10}$ -ը՝ 214 լերդը սեպտիմայի՝ լերկու միացչալ տետրալորդներն ու լրիվ՝ 8 աստիճան ունեցող գամմաների վրա լին հարկնված:

Ինկատի ունենալով հին ազգերի նախապատմական շրջանի գամմաները, վարենք լերաժշտութեան տեսութեան մեջ ղիխորդի և արիխորդի շրջաններ են կոչվում, պահելով իրրե ֆարմուլա հին հունական տետրալորդները (և նրանցից առաջ լեկած գամմաների) անունները՝ լիզիակաց, փոչուզիակաց և գորիակաց, կցելով նաև ավելի ուշ ժամանակներում առաջ լեկած արեզելլաց ($1\frac{1}{2} + 1\frac{1}{2} + 1\frac{1}{2}$) տետրալորդը, մեր ունեցած լերդերը կարելի է ըստ գամմայական կազմութեան բաժանել հինգ մեծ խմբավորումների:

	0/0	Ցերդ
Դիխորդի, արիխորդի և պենտատոնիկայի շրջաններ	$33\frac{1}{2}$	335
Լիզիական տետրալորդ և գամմա	$5\frac{1}{2}$	56
Փոչուզիական տետրալորդ և գամմա	43	428
Դորիական տետրալորդ	9	91
Արեզելլան տետրալորդ և խրոմատիզմ	9	91

*) Վերջինս էլ հաղելով $1\frac{1}{10}$ գամմա լեթի ժողովրդականացած աշուղականը հեռացնենք:

Նախ քան ամեն մի խմբավորմանն առանձին առանձին անցնելը, նկատենք մի լերկութի, վոր ընդհանուր է մեր լերդերին, անկախ գամմայական կազմութունից, վոր գոյութուն ունի և՛ քրդականի, և՛ թուրքականի մեջ, վորը գոյութուն ունի և՛ ռուսական ժողովրդական լերդի մեջ, ինչպես նկատում է Սոկալսկին, և՛ հունական ժողովրդական լերդերի մեջ, ինչպես վկայում է Բուրգո-Նյուելուդեն, վորի մասին շեշտում է նույն իսկ Արխտոտեկ փիլիսոփան, չերը meson ton-ի մասին է խոսում. այդպիսին է, վոր ժողովրդական լերդերը առհասարակ սկսում են բարձրից և վերջացնում ցածր ձայնով:

Նկատենք և նաև, վոր ղիխորդի, պենտատոնիկայի վրա կառուցված լերդերի մեջ պակասող ձայները կարող են պատահել իրրե անցիկ ձայներ, իրրե զարդարանք, տակտի անշեշտ մասերում, վորը լերդողներին պետք է վերադրել, չեղանակը փափկացնելու նկատառումներով արված. չերկրորդ՝ մի տետրալորդն էլ, $1\frac{1}{2}$ -ի թռիչքով, առանց կիսաձայնի, հերիք է այդ նախապատմական շրջանի ազդեցութունը մատնանշելու համար:

1. ԴԻԽՈՐԴ

Դիխորդի (c—f—g—c) վերաբերմամբ մի պայծառ որինակ կա մեր ժողովածուների մեջ, առանց վերելի c-ի, վոր անհրաժեշտութուն չէ.

ՈՐԻՃԱԿ № 1

(«Սասունցոյ լերդեր»-ից)

Դիխորդի շրջանին են պատկանում նաև **մեծ սեկունդայի** վրա կառուցված լերդերը, չերը չեն գործածվում, վնչ վերելի c-ն, վնչ էլ ներքելի c-ն:

Ընդամենը լերկու լերդ ունենք f—g ձայների վրա, մեկը քրդերեն տեքստով, մյուսը թուրքերեն. լերկուսն էլ ունեն ցածից c՝ իրրե ոժանգակ ձայն, լերկուսն էլ վերջանում են f-ով, առաջին ղիխորդի վերջին նոտայով:

ՈՐԻՃԱԿ № 2

(«Փամբ-Խալիլի լերդեր»)

*) Փակագծի մեջ դրված c-ն իրրե անցիկ ձայն չի ժխտում ամենևին ղիխորդի ներկայութունը:

Մեր սաղը իր լարվածքով *) նույնպես կարծես պահել է այդ եզրխաչի հետքերը:

2. ԴԻՆՈՐԴ + ՏՐԻՆՈՐԴ

Դիտարդը միացած տրիսորդի հետ՝ c—f—g—a—c, ունի մեր ժողովածուների մեջ 161-ի չափ նմուշներ, վորոնցից միայն հինգը լրիվ՝ ոկտավի դիապազոն ունեն, իսկ մնացածը՝ սեքստաչի, չերբ բացակայում է վերին c-ն, կամ քվինտաչի, չերբ բացակայում է ցածր c-ն, կամ մեծ տերցիաչի, չերբ բացակայում են թե վերին, թե ներքին c-ները: Այս չերգերից 135-ը վերջանում են f-ով, մնացածը կամ g-ով, կամ a-ով, և կամ դորիական վերջավորությամբ՝ հավելյալ c-ով:

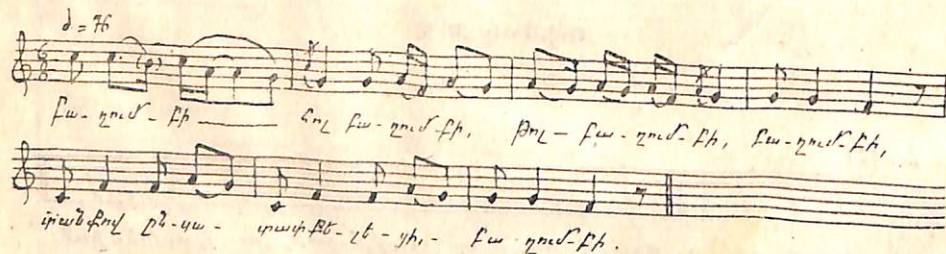
Ըստ ժողովածուների, ըստ դիապազոնի և ըստ վերջավորության այս չերգերը խմբավորվում են այսպես.

		Պատկեր № 1									
ԴԻՆՈՐԴ + ՏՐԻՆՈՐԴ	ԺԱՂԱՎԱԾՈՒՆԵՐ	Կոմիտաս	Շիրակ	Վ. Կ.	Կոմ-Արս.	Սատուր	Ազարան	Մանկատուն	Փամբ-Սալի	Այլ և այլք	Գումար
	1. c—f—g—a—c	2	—	—	1	1	—	1	—	—	5
	2. c—f—g—a	1	3	12	1	2	—	1	5	2	27
	3. f—g—a—c	9	22	3	2	4	4	3	5	—	52
	f—g—a—c	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2
	f—g—a—c	3	1	—	—	—	1	1	—	1	7
	(e) f—g—a—c	4	3	—	1	—	—	4	1	—	13
	4. f—g—a	7	10	2	3	9	7	2	10	5	55
Ընդամենը		26	39	17	8	16	12	9	25	9	161

Ոկտավի դիապազոնով չերգերիցն է.

ՈՐԻՃԱԿ № 3

(«Սատուրցի չերգեր»)

*) 1928 թվի ամսուր ասիլի ունեցող Ղալիմախչի գյուղում ուսումնասիրելու աշուղ Մեյլանի սաղը, վորի մշտական լարվածքն էր cis—fis—gis.

Պարերգները այս նույն դամմաչի վրա, անշուշտ իրար հետևից կրկնվեին պատճառով, չեթե սկսվում են f-ով, վերջացնում են ցածր c-ով:

ՈՐԻՃԱԿ № 4

(«Կոմ-Արսի չերգեր»)

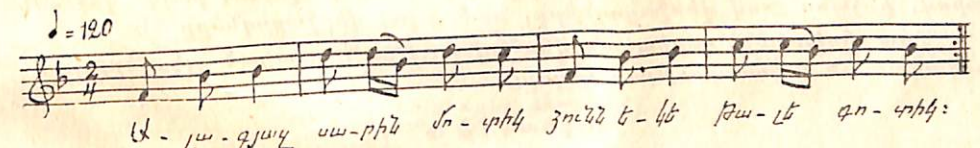

և ընդհանրապես. որինակ «Կոմիտասի ժողովածուից» № 178-ը՝ «Այ ինչիլու»-ն սկսվում է c-ով, վերջացնում f-ով: Այս դիապազոնն ունի և «Շուրեր»-ը*) և «մանկատան չերգերից» «Յերամ, չերամ»-ը, վորը դորիական վերջավորությամբ ունի:

Սեքստաչի դիապազոնով չերգերից կան 27 հատ, ըստինքն էլ վերջանում են f-ով, այսինքն դիտարդի վերջին նոտայով:

ՈՐԻՃԱԿ № 5

(«Փամբ-Սալի չերգեր»)

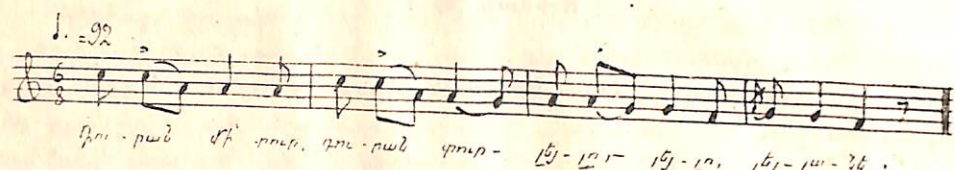
Այսպես են «Վանա չերգերից» № 1—9, 13, 16, «Շիրակի չերգերից» № 3, 5, 8, վերջին № 8-ում դիտարդի c-ն իբրև «ախ» և դրված չերգի սկզբին, չերգից անկախ. չերգիչները հաճախ դիմում են այդ միջոցին՝ կարծես սեքստաչի թույլը հափելու համար: Մեծ տերցիաչի վրա կառուցված վոր չերգի վրա չեղ գնեք այդ «ախ»-ը, ըստինքն էլ կզառնան փաստորեն այս տիպի դամմաչի չերգեր: Սա վերջապես մի փաստ է, վոր՝ ինչպես հետո ելի կատեգորիան, մեծ տերցիաչի և նրա վրա կառուցված չերգերի տեղն ու դիրքը պետք է փնտռել հենց այս դիտարդ+տրիսորդի միջին (f—g—a) մասում:

Քվինտաչի դիապազոնով չերգերից կան 74 հատ, վորոնցից խոշոր

*) տես «Կոմիտասի ժողովածու» № 16.

մեծամասնություն՝ 52 հատի վերջավորությունը ելի Բ-ն և, դիտարդի վերջին նոտան:

Ուրիճակ № 6*
(«Սասունցոյ չերգեր»)

Տրիտարդի հիմնաձայնով՝ ց-ով վերջացող չերգեր չերգն էլ անվերջ հրկնվելու հնարավորություն են տալիս, վերջինս ամբողջացող տալավորություն չեն թողնում մեր ականջի վրա:

Ուրիճակ № 7
(«Փամբ-Նալիլի չերգեր»)

Թերի վերջավորություն տալավորություն են թողնում, բայց վաղ անհատի, ինչպես ց-ով վերջացողները, նաև ա-յով վերջացողները**): Իրա փոխարեն՝ դրիտարդի վերջավորություն ստացած չերգերը ամբողջական են տալավորություն կողմից:

Ուրիճակ № 8*)**
(«Կոմիտասի ժողովածու»)

*) Տես նաև «Կոմիտասի ժողովածու» № 50, 114, 117, 141, 159, 165, 189, 234, 249, «Շիրակի չերգեր» № 15-32, 88, 93, 115 II, 132.
«Վանա չերգեր» № 17, 18 լրիվ վերջավորություն ունի և № 26-ը բնի վերջանում է տրիտարդի վերջին նոտայով, Ե-ով:
**) Տես «Կոմիտասի ժողովածու» № 4, 34, 67.
«Շիրակի չերգեր» № 89 և այլն:
***) Տես «Կոմիտասի ժողովածու» № 99, 238, նաև 251 (վերի մեջ դիտարդի Ե-ն էլ և չերգան դալիս.
«Շիրակի չերգեր» № 39, 45, 86.

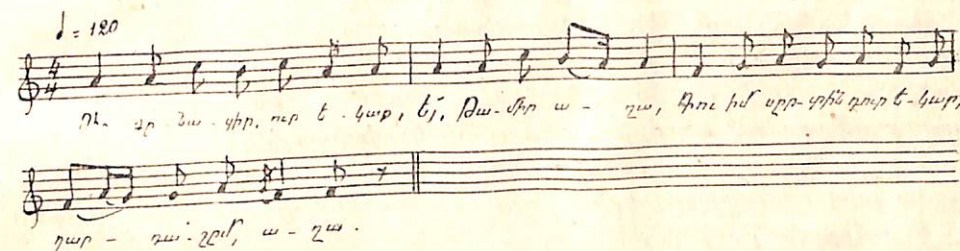
Մեծ սերցիայի դիտարդի վերջերը նույնպես պատկանում են դիտարդ + տրիտարդի շրջանին, նրանք հորինված են զամմայի մեջտեղի Բ-ց-ա ձայների վրա: Սրանցից վերին աղինաք վերևից կամ ցածից մի Ե կարող է քաղելացնել թեկուզ իրեն «նի» (տես «Շիրակի չերգեր» № 8) և դրանք բոլորն էլ կզառնան դիտարդ + տրիտարդի 2-կամ 3-տեսակին պատկանող չերգեր:

Այս մեծ սերցիայով 55 չերգ *) ունենք վերանցից 52-ը վերջանում են Բ-ով, 2-ը ց-ով, մեկն էլ ա-յով:

Պեար և նկատել, վեր դիտարդ + տրիտարդի չերգեր տեսակից՝ Բ-ց-ա-Ե-ից և զարգացել ուղ հեռավորում Բ-ց-ա-Ե-ից ձայնաշարը, բայց վեր վրա սահմանվ թվով չերգեր ունենք, բնականը 9-ը, վերանցից 4-ը վերջանում են Բ-ով, իսկ 5-ը ա-յով:

Ուրիճակ № 9)**

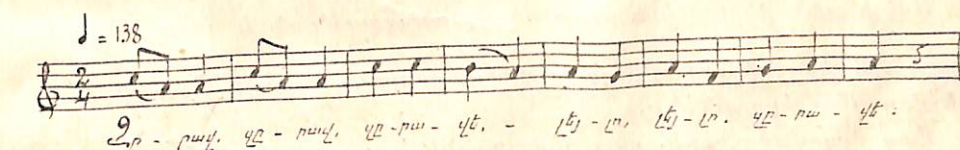
(«Աղաբանի չերգեր»)

ա-յով վերջացող չերգերի մեջ, քիչնշակա և Բ-ով վերջացողները մեջ ա-ն կարծես տրիտարդի զաժանությունը մեղմացնելու գերն ունի, բաժանելով զամման անջատ մեծ և փոքր սերցիաների:

Ուրիճակ № 10*)**

(«Սասունցոյ չերգեր»)

*) Տես «Կոմիտ. ժող.» № 26, 79, 198, 199, 232, 246, 252.
«Շիրակի չերգեր» № 2, 4, 6, 7, 9, 10, 33(9), 34(9), 91, 92.
«Վանա չերգեր» № 10, 11.
**) Տես «Կոմիտ. ժող.» № 22.
«Շիրակի չերգեր» № 75 և 76.
***) Տես նաև «Վանա չերգեր» № 31, 51, 52.

3. ՊԵՆՏԱՏՈՆԻԿԱ

Գամմայի դարգացման հետևյալ հոտայը՝ պենտատոնիկան (չինական գամման) մեր ժողովրդական չերգերի մեջ ներկայացված է չերբորդ՝ $c-d-f-g-a-c$, և մանավանդ չորբորդ՝ $d-f-g-a-c$ (d), հերթական դասավորությամբ (տես չերես 8):

Պենտատոնիկայի, ինչպես և նրա բաղադրիչ մասը կազմող տրիստորդի վերաբերյալ (հատկապես քվարտայի և քվինտայի ծավալ ունեցող չերգերում) մեր ժողովածուները տալիս են 200-ից ավել պայծառ որինակներ. սակայն սրանցից միայն 16-ն են վերաբերում չերբորդ տեսակի պենտատոնիկային և նրա առաջին տրիստորդին ($c-d-f$), իսկ մնացած խոշորագույն մասը՝ չորբորդ տեսակին:

Այս ել պետք է նկատել, վոր չերբորդ տեսակի 16 համարներինցն էլ մեկն է միայն, վոր ոկտավի լրիվ դիապազոն ունի *), 2-ը՝ սեպտիմալի **), 4-ը՝ սեքստալի ***), 5-ը՝ քվինտալի ****) և 4-ը՝ քվարտալի *****): Ոկտավ, սեպտիմա և սեքստա ունեցող չերգերի հիմնաձայնը գտնվում է առաջին տրիստորդի վերջին նոտայի վրա, վերջանում են է-ով, ինչպես դի-խորդ+տրիստորդ շրջանում, իսկ քվինտալի և քվարտալի դիապազոն ունեցող չերգերը վերջանում են c-ով, առաջին տրիստորդի առաջին նոտայով, ինչպես լրիվ տետրախորդներին և լրիվ քվինտաներին վրա կազմված չերգերի մեջ և սովորական:

Առաստաբաղ պենտատոնիկայի այս չերբորդ տեսակը անկախ բնույթ չունի. առաջին չորբ չերգերը իրենց կազմությունը որենքներով ավելի մոտիկ են դիստորդ+տրիստորդի շրջանի չերգերին, այն տարբերություններով վոր d-ն էլ և չերեան գալիս, իսկ հետևյալ 9-ը չերգերը իրենց որենքներով չենթարկվում են արդեն լրացած տետրախորդի շրջանին, միայն այն տարբերությամբ, վոր նախկին տրիստորդի կնիքը դեռ շատ ուժեղ կերպով են պահպանել տա-ձայնները դեռ առանձին դեր չեն խաղում, տերցիաները իրեն անցիկ ձայներ են հանդես գալիս:

Ավելի քան բնորոշ է և շեշտված գործադրություն և գտել մեր ժողովրդական չերգերի մեջ պենտատոնիկայի չորբորդ տեսակը՝ $d-f-g-a-c$, վորի վրա 155 չերգ ունենք.

Ըստ ժողովածուների, ըստ դիապազոնի և ըստ վերջավորության այս չերգերը խմբավորվում են հետևյալ պատկերով:

*) «Վանա չերգեր» № 84.

**) «Կոմիտասի ժողովածու» № 181.

***) «Կոմիտ. ժող.» № 46, 49, 110.

****) «Կոմիտ. ժող.» № 140.

*****) «Կոմիտ. ժող.» № 38, 118, 126, 245.

Պատկեր № 2.

ՏՐԻՍՏՈՐԴ. ՊԵՆՏԱՏՈՆԻԿԱ	ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ	Կոմիտաս	Շերակ	Վ. ա. ն	Կոտ. - Ախտ.	Ստոն	Ազարան	Սանկատուն	Փամբ. Խալի	Ալի և ալիք	Գումար
	1. $d-f-g-a-c$	23	16	17	2	9	1	1	16	2	87
	2. $d-f-g-a-c$	2	1	2	--	--	1	--	--	1	7
	3. $c-d-f-g-a-c$	10	--	--	--	1	--	--	--	2	13
	4. $c-d-f-g-a$	5	--	--	--	--	1	--	1	--	7
	5. $d-f-g-a$	13	--	--	--	--	--	--	9	5	27
	6. $c-d-j-g$	--	--	--	--	--	--	2	--	--	2
	7. $d-f-g$	--	--	--	--	--	--	--	3	3	6
	8. $d-f-g$	--	--	--	--	--	--	--	3	--	3
	9. $d-f$	2	--	--	--	1	--	--	--	--	3
	Ընդամենը	55	17	19	2	11	3	3	32	13	155

Հիմնական պենտատոնիկան 87 չերգի մեջ միայն մի անգամ է ցույց տալիս հիմնաձայնի՝ d-ի կրկնությունը ոկտավ բարձր, այն էլ իրեն բացա-կանություն:

ՈՐԻՃԱԿ № II

(«Փամբ-Սալիլի չերգեր»)

Մնացած բոլոր չերգերն էլ չերկրորդ c-ից վերև չեն անցնում: Ինչպես այս չերգի մեջ, այնպես էլ մնացած չերգերի մեջ սեկունդան մեծ մասամբ կա, ի հարկե շատ դեպքերում իրեն անցիկ, վոր էական ձայն, բայց չերեան նաև իրեն հաստատուն ձայն, ճիշտ այնպես, ինչպես ներկա-յացնում էր Տերականտրի չորնաղյա գործիքը (VII դարում Գ. ա.) տետրա-խորդը միացած տրիստորդի հետ: Սեքստան համարյա միշտ էլ բացակայում

*) Փոխադրի մեջ դրված է չերգերից եյին և 1 լինել:

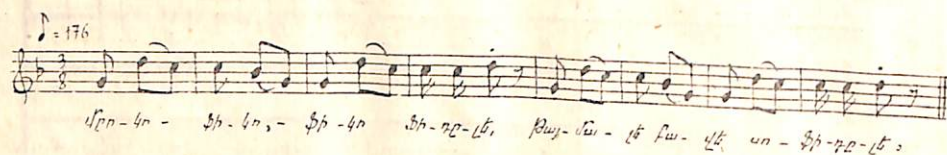

հանգամանակներում, իրեն խաղի, չեղելու Եւրոյ ալմանիքին իրեն ցույց
առնող)։

Անհրաժեշտութեան չէ, վոր չերբը գոնե սկստիմալի գիտապահսն առնե-
նա, պենտատունիկան ցուցադրելու համար. ԲՎԻՏՏԱԽԻ զԻՆԱՊԱՎՈՏՈՎ չերբե-
լի մեջ եւ կարելի չե աչգ զամմալի հեաքերը գտնել, չերբ չկա վերին փոքր
տերցիալի թոնիքը, բայց կա առաջին տրիխտրը իր փոքր տերցիալով:

ԱՐԺԳԱԿ Ը 12

(«Финансовый журнал»)

Այս դեպքում $d-f-g-a$, (տես պատկեր № 2, պլանյակ 5.) ունենք 27 լերդ^{***}), վորոնցից 25-ը վերջանում են լ-ով, իսկ 2-ը, վորոնցից մեկը որինակ № 12-ն է, վերջանում են $\dagger$ ձ-ով, կրկնաթյունն ապահովելու համար:

Քվարեսայի դիապոզոնով լիդերի մեջ էլ կլանեք սկսնաւորելիք
առաջին տրիստրֆը՝ (d—f—g (տես սկսուկեր № 2, սյունակ 7 և 8)).

Արիւն Լ 13

(«Формулы»)

Այս դիմադրանքով ունենալ 9 թիվ, վերսնյից 6-ը «Փամբախտիկի» ժամանակաժամով:

Վերջնական հերքիչի գիտապարհում չհրկրվի միջև (տես պատկերը)

*) « Կոմիտասի ժողովածու » № № 1, 12, 25, 27, 51, 56, 62, 72, 91, 96, 101, 111, 116, 129,
150, 195, 200, 203, 209, 214, 215, 223, 241.
« Շիրակի լեռներ » № 98, 103, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895,

145, 146, 152, 72.
«Վանա լճակ» № 72, 145, 146, 152, 72.

**) Տե՛ս «Վահագնի յերգեր» № 96, 97, 98, 99, 100.

***)) Տես «Կոմիտասի ժողովածու» № 23, 40 48, 92, 104, 166, 169, 193, 194, 225
(վերջանում է $\frac{1}{a-jm}$), 228, 248, 255.

Ք 2, սյունակ 9) պահպանված է առաջին արիթմորդի բնորոշ 1₂ թռիչքը՝ մ-ի:

ՈրհԳաԿ № 14

(«Մասունցոց չերգեր»)

Այս հաղվագյուտ որինակները ցույց են տալիս, վոր մեր առաջին տրիբորդի թիվ 1-ն կարող է վերջավորութուն դառնալ, թիվ 6-ը. և չերկրորդ՝ թիվ փոխդիական լրիվ տերքիաչի (d—c—f) վրա կազմված մեր ժողովրդական չերգերի հիմքն առ տեղը վորտեղ պետք է փնտռել:

Պետք է նկատել, զոր չերբեմն այս պենտատոնիկալի հիմնաձայնից առաջ (տես պատկեր № 2, սյունիակ 3), ինչպես և առաջին արիթմոլոգից առաջ (տես պատկեր № 2, սյուն. 4 և 6) չերևան լիկոլ Ը-ն նախ ներկա-լանում է իրրե ցածի ոժաճճակ ձայն բուն հիմնաձայնի (Ս-ի) համար:

Արժեք 15*)

(«Կամխատաւի ժողովածու»)

Յերկրորդ՝ մոդուլայիւս չե մտցնում չեղդի մեջ՝ իբրեւ նոր տետրա-
խորդի (c-d-e-f) կամ տրիխորդի (c-d-f) հիմք:

Արժ Գ ա Կ № 16**)

(«Մասունչոյց չերգեր»)

*) Шу «*Книжн. днѣ.*» № 152, 153, 220, 44, 112.

*) Տե՛ս «Կոմիտ. ժող.» № 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

Այսպես $c-d-f$ տրիտորդն է մտնում մեջը, վերին հաջորդում է նորից $g-f-d$:

Կան չերգեր եւ վարտնք ամբողջովին չերբորդ տեսակի ($c-d-f-g-a-c$) պենտատոնիկայի վրա չեն հորինված, բայց վերջին ֆրազը կրկնվում է և հանկարծ վերջանում d -ով:

Ուրիճակ № 17

(«Կոմիտասի ժողովածու»)

Այսպես է «Կոմիտասի ժողովածուից» № 168-ը:

Թե ինչու չի վերջանում c -ով, այդ պարզ է, վերադնտե չերբորդ տեսակի պենտատոնիկայի մեջ ել նա չեղանակը աւարտող նոտա չէ, վերջացողը f -ն է:

Բայց չեթե ինկատի առնենք այն հանգամանքը, վոր պենտատոնիկայի IV տեսակում վերին d -ն միայն մի անգամ է չերեում մեր չերգերի մեջ, ուրեմն առանձին դեր չի խաղում, և բացի այդ՝ ցածի c -ի համարյա մշտական ներկայությունը այն դամմայի մեջ, թե իրեն սժանդակ ձայն, թե իրեն c -ով սկսվող տրիտորդի կամ տետրախորդի հիմնաձայն, վերջապես այն հանգամանքը, վոր չերգը շատ հաճախ պենտատոնիկայի III տեսակի վրա չէ հյուսվում, ուստի սկսող ու իշխող f ձայնը, բայց վերջին բա-պենին վերջանում է d -ով, պիտի չեղրակացնենք, վոր մենք ունենք փա-տորեն մի հիմնական դամմա՝ $c-f-g-a-c$, վորի առաջին դիտորդը ևս տրի-տորդ դառնալուց հետո՝

$c-d-f-g-a-c$

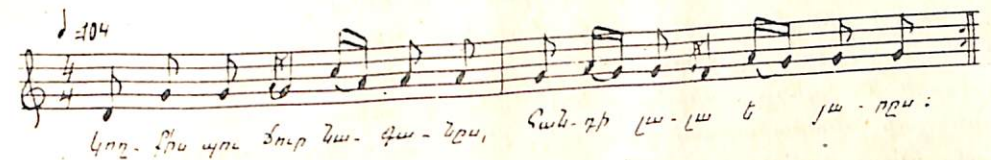
պենտատոնիկայում **նոր ավելացած** d -ն դառնում է մի **նոր հեցակես**: Սա նախ պայքարելով f -ի դեմ, վերջավորություն դառնալու իրավունքի համար, չեղրացնում է նրան այն աստիճանի, վոր պենտատոնիկայի շրջա-նից միայն 7 չերգ է մնացել f -ով վերջացող և չերկրորդ՝ դառնում է պեն-տատոնիկայի մի նոր՝ IV տեսակի առաջ դալու պատճառ և հիմք, մի դամմայի, վոր իր խոր հետքերն է թողել և՛ տետրախորդների դարա-շրջանում:

Սակայն շեշտենք առաջում այն փաստը, վոր IV տեսակի պենտատո-նիկայի 155 չերգից 143-ը d -ով են վերջանում, 2-ը, ինչպես տեսանք ա-յով, իսկ մնացած 10 չերգն էլ (տես պատկեր № 2, սյունակ 2 և 8) վերջանում են g -ով: Այս 10 չերգն էլ փաստորեն պարերգներ են. g -ով վերջավորու-

թյունը հնարավորություն է ստեղծում չեղանակը անվերջ կրկնելու, վո-րովհետե g -ն դամինանտի դեր է խաղում:

Ուրիճակ № 18*

(«Ապարանի չերգեր»)

Հետագայում պենտատոնիկայի այս IV տեսակից անշուշտ առաջ է չեկել փուլովիական լիակատար դամման ($d-e-f-a-h-c-d$), ինչպես և դիտորդի ու տրիտորդի միացյալ ֆորմուլայից կամ պենտատոնիկայի III տեսակից առաջ է չեկել **լիգիակաճ** լիակատար դամման ($c-d-e-f-g-a-h-c$):

Բայց մեր ժողովրդական չերգը կարծես լրիվ դամմաներ չի ընդու-նում. դրա ամենամեծ փաստը հենց այն չերեությունն է, վոր 1000 չերգի մոտ $1/3$ մասը պենտատոնիկայի կամ տրիտորդի վրա չէ իր գոյությունը պահում մինչև այժմ էլ: Ավելի դորժածական են միացյալ տետրախորդները (հեպտա-խորդ) և ավելի շատ իրար մեջ հյուսված տետրախորդները. այդ պատճա-ռով էլ 1000 չերգի մեջ հազիվ 20 չերգ կդառնա փուլովիական**): դամմայով ու մի 10 հատ էլ լիգիական***): դամմայով, իսկ գործականով և վնչ մի չերգ (նույնիսկ միացյալ տետրախորդների վնչ մի նմուշ չունենք):

Այս 30 չերգն էլ մեծ մասամբ աշուղական են, չեկեղեցական (տես «Շիրակի չերգեր» № 122, «Վանա չերգեր» № 72) կամ ընդհանուր արևել-յան գունավորություն, այսինքն արդեն կուլտուրական չերաժշտության բնագավառի մեջ են մտնում: «Շիրանի ծառ»-ի, «Մսկաց Միլդի» նման զուտ ժողովրդական չերգեր, թեկուզ փուլովիական լիակատար դամմայով, շատ հազվագյուտ են:

Բ. Տետրախորդի արջան

Անցնենք այժմ տետրախորդներին, վորոնց վրա չեն հորինված մեր ժողովրդական չերգերի մեծագույն մասը:

Յերեք տեսակի տետրախորդները ընդհանուր են բոլոր ազգերի ժողո-վրդական չերգի համար, միայն լուրաքանչյուր ժողովուրդ իւր սիրած

*) Տես նաև «Շիրակի չերգեր» № 36
«Կոմիտ. ժող.» № 51, 188
«Վանա չերգեր» № 24, 25

**) «Կոմիտ. ժող.» № 8, 84.
«Շիրակի չերգեր» № 82 I, 125, 130, 133, 138, 143.
«Վանա չերգեր» № 72, 69, 70.

***) «Շիրակի չերգեր» № 124, 122.

տետրախորդն ունի: Հին Հունաստանը իր ցեղային տետրախորդը համարում էր դորիականը (e-f-g a) այդ տետրախորդն էր հիմք բուրբ դամասկական տետրախորդների, դորիքների լարման և չեղանակների, իսկ լիդիականը (c-d e-f) ու փոյուզիականը (d-e-f-g) իբրև Փոքր Ասիայի բարբարոսներից անցած տետրախորդներ աշխարհն ել չեղին սիրված:

Մեզ մոտ ընդհանրապես է, սիրված է ամենից շատ փոյուզիականը, իսկ ամենից քիչ լիդիականն ու դորիականը: Վերջինը մեր 1000 չերգի մեջ 90% է կազմում, լիդիականը 5 1/2 %, իսկ փոյուզիականը 43 0/10: Եթե այս վերջինին կցենք տրիստորդի և IV տեսակ պենտատոնիկայի 15 1/2 %-ը և արևելյան տետրախորդով դամասկից 7 1/2 %-ը, այն ժամանակ պարզ կլինի, թե ինչու մեր ժողովրդական չերգերի մեծագույն մասը, այս դեպքում 66 0/10-ը փոյուզիական կազմությամբ կամ փոյուզիական վերջավորությամբ (գունավորությամբ) են հանդես գալիս, պարզ կլինի, թե ինչու հարևանցի դիտողի և ունկնդրի վրա մեր ժողովրդական չերգերը մոռոտոն, մինոր տպավորություն են թողնում:

Այդ նույն չերկույթը նկատվում է և մեր չեկեղեցական չերաժշտության մեջ. 1800 անուն ունեցող «Շարական»-ի մեջ, չնայած «ութը ձայն» դամասկերին, չնայած դրանցից ամեն մեկի ունեցած մի քանի տեսակի «գարձվածքներին», մոտ 1500-ը կամ առաջին (տնային) վերջավորությամբ, կամ վերջին վերջավորությամբ փոյուզիական է:

Ի՞նչ է պատճառը:

Պատճառը պետք է փնտռել պենտատոնիկայի դարաշրջանում, վորին անմիջապես հաջորդում է տետրախորդի շրջանը: Արդեն մենք հետազոտեցինք պենտատոնիկայի վերաբերյալ չերգերի տվյալները. ասացինք վոր լ-ն և ժ-ից սկսվող պենտատոնիկան՝ d-f-g-a-c, հաղթահարում է f-ի միահեծանությունը, վորը մենք տեսանք դիստորդի և դիստորդ+տրիստորդի դարաշրջաններում ինչպես լ-ն հաղթում f-ին, առաջիմ չեմ կարող բացատրել, բայց այսքանը պարզ է, վոր չեթե պենտատոնիկայի դարաշրջանը իր խոր կնիքն է դրել տետրախորդային վրա, ապա ամենից շատ պիտի ազդեր հենց այդ դարաշրջանում. իշխող d-f-g-a-c պենտատոնիկան, և իրոք մենք տեսնում ենք, թե ինչպես այդ ձայնաշարը դառնում է հետագայում փոյուզիական կոչված դամասկի և տետրախորդի հիմքը, կմախքը: Ահա թե ինչու փոյուզիականը պիտի գերազանցանալու թյուն ստանար մյուս տետրախորդների մեջ, մանավանդ լիդիականի համեմատությամբ, վորը դեռ պենտատոնիկայի շրջանում վտարված էր հրապարակից:

Սակայն անցնենք տետրախորդների վրա կառուցված չերգերի անալիզին:

Չեղանակի վերջին նոտան տոնիկա համարելը էլի հարմարիկ մտածողության արդյունք է. ժողովրդական չերգի մեջ նրա նշանակությունը հաճախ անորոշ է և դժվար է վորոշ շրջանակի մեջ դնել: Տետրախորդի թե առաջին և թե՛ վերջին նոտան՝ չերկունսն ել կարող են թե՛ տոնիկայի դեր խաղալ և թե՛ դոմինանտի, նայելով տեղին, տետրախորդի կազմությանը և շարժման ուղղությանը*): Ժողովրդական չերգը, լինելով մեծ մասամբ պո-

*) Տես՝ օրինակ № 1, 3, 4, 12, 17.

կալ և բառերի պատճառով շարունակ կրկնվող, հաճախ վերջանում է դոմինանտով, վորպեսզի սկսի նորից տոնիկայից: Յեթե չերգը չերկունս չերեք տեսակի տետրախորդից և հյուսված, այն ժամանակ չորաքանչյուրը աշխատում է իր հենակետները (I^o և IV°) անցկացնել: Իսկ չեթե չերգը 2 միացյալ նման կամ տարբեր տետրախորդից և կազմված, ամենից ուժեղը գառնում է միջինը՝ չերկունս տետրախորդների միացման կետը, վորը և դառնում է գլխավոր կենտրոնը, հիմնաձայնը: Արխատուելը այդ միջին ձայնի՝ mesoton-ի համար ասում է. «նույն չեղանակին միություն տվողը, չեթե նա կորչի, կկորչի և ամեն հաբարբություն»): Իսկ վորովհետև չորաքանչյուր տետրախորդ ունի չորս տեղախ անհատականություններ, իր հենակետը, իր դեպի վեր կամ վար շարժվելու տևատոնիկական ձգտումը, այդ պատճառով ել չերկունս և ավելի տետրախորդների միացման դեպքում հառաջանում է ներքին կոնի, պարզաբար տոնիկայի համար, սկիզբ և վերջ գառնալու համար, կամ շարժման ուղղության համար: Այդ պարզաբար և, վոր տալիս է ժողովրդական չերգին կյանք, շարժում և գեղեցկություն:

1. ԼԻԴԻԱԿԱՆ ՏԵՏՐԱԽՈՐԴ

Լիդիական տետրախորդի վրա 46 չերգ*) ունենք, վորոնք ըստ ժողովածուների, ըստ գիտապագուսի և ըստ վերջավորության խմբավորվում են հետևյալ պատկերով:

Պատկեր № 3

Լիդիական	Ժողովածուներ									
	Բնական	Շերտի	Վան.	Կոմ-Անտ	Սասուն	Ազարան	Մանդալան	Փամբ-Մալե	Այլ և այլ	Զուգոր
Լիդիական	Բնական c-d-e-f	4	6	—	1	3	1	1	3	20
	Բնական c-d-e-f-g	6	2	1	2	—	1	—	3	19
	Սեպ-ալմա c-d-e-f-g-a-b	—	4	1	—	—	2	—	—	7
	Ընդամենը	10	12	2	3	3	2	3	7	46

Բնականի դիտապագուսով ունենք 20 չերգ**), ըստորին ել ուղղությամբ բար-

ձրից ցած՝ f-e-d-c. 18-ը դրանցից վերջանում են c-ով, 1-ը f-ով («Շերտի» № 1), 1-ն ել c-ով («Կոմիտ. ժող.» 211)

Քվեցայի դիտապագուսով ունենք 19 չերգ***), 18-ը վերջանում են c-ով,

*) 10 չերգ ել ունենք լիդիական լիտատաբ դամասկի վրա, կրանա 56 չերգ կամ 51 1/2 %,

**) Տես «Կոմիտ. ժող.» № 19, 39, 73, 211 (e)

«Շերտի չերգեր» № 1, 11, 12, 13, 14, 77.

***) Տես «Կոմիտ. ժող.» № 128, 137, 171, 178, 212, 240

«Շերտի չերգեր» № 116, 134,

«Վանա չերգեր» № 19.

մեկը Բ-ով («Կոմիտ. ժող.» № 240). ուղղութիւնը բարձրից ցած՝
g—f—e—d—c:

Յեթե լավ գիտենք թե՛ քվարտալի և թե՛ քվինտալի վերաբերյալ յեր-
գերը, կտեսնենք արիւթորդի աչն խորը կնիքը, վերը 1000-ամիւր տարիների
ընթացքում դեռ պահպանվել և, վերոմիտե տեղիքին՝ Ե-ն դեռ աչն նշա-
նակութիւնը չունի, ինչ վեր ունի նոր յերաժշտութիւն մեջ «տեղիքալի»
էպոխայում:

Սեպտիմալի (հեպտախորդի)՝ միացյալ տետրախորդների վրա ունենք
ընդամենը 7 յերգ*), վերոնցից վեցը վերջանում են յերկու տետրախորդ-
ների միացման կետով, Բ-ով, իսկ մեկը («Շիրակի յերգեր» № 35) ց-ով՝
անվերջ կրկնվելու համար:

Այս հեպտախորդին ավելացնելով Ե-ի ուղեովը, ստանում ենք
c—d—e—f—g—a—b—c, վերը յերբեք չպետք է խառնել պենտատոնիկալից
առաջ յեկած լիդիական դամմալի հետ, վերը Ե չունի, այլ Է: Այդ Ե-ով լիդ.
դամմալի վրա ունենք միայն մի յերգ՝ «Մանկատան յերգեր»-ի մեջ, ջառ-
քաղաչի վերնագրով, վերը սակայն նորագույն շրջանի յերգերիցն և յերե-
վում և այնքան ևլ վնչ դուռ ժողովրդական:

2. ՓՈՅՈՒԳԻԱԿԱՆ ՏԵՏՐԱԽՈՐԴ

Փոյուզիական տետրախորդի վրա ունենք 408 յերգ**), վերոնք հետևյալ
պատկերն ունեն ըստ ժողովածուների, դիապազոնի և ըստ վերջավորութիւնի:

Պատկեր № 4

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ		Կամարա	Շիրակ	Վան	Կոտ-Ախտ.	Սասուն	Աղարատ	Մանկատան	Փամբ-Պալի	Այլ և այլք	Գումար.
ՓՈՅՈՒԳԻԱԿԱՆ	Տերցիա d e—f	3	—	—	1	11	1	2	8	1	27
	Քվարտա d—e—f—g	63	23	19	12	36	18	9	29	26	235
	Քվինտա d e—f—g—a	31	27	11	8	10	4	8	26	12	137
	Սեքստա d—e—f g—a—b	—	2	4	—	—	—	—	—	—	6
	Սեպ- տիմա d—e—f—g—a—b—c	1	1	1	—	—	—	—	—	—	3
	Ընդամենը	98	53	35	21	57	23	19	63	39	408

Տերցիալի վրա ունենք 27 յերգ, բոլորն ևլ վերջանում են Լ-ով:

*) Տես «Շիրակի յերգեր» № 35, 73, 74, 90.
«Վանա յերգեր» № 14.

**) 20 յերգ ևլ ունենք փոյուզիական լիակատար դամմալով, կղառնա 428 յերգ կամ 43%:

Այս դիապազոնով յերգեր*) կարող ևլին առաջ գալ միմիայն արիւթոր-
դի տետրախորդ դառնալուց հետո:

Քվարտալի վրա 235 յերգ**), ունենք, վերոնցից 231-ը Լ-ով են վեր-
ջանում, 3-ը՝ ց-ով և մեկը («Շիրակի յերգեր» № 81) Ե-ով:

Քվինտալի վրա ունենք 137 յերգ***), վերոնք բոլորն ևլ Լ-ով են
վերջանում, բացի մեկից («Շիրակի յերգեր» № 83), վեր վերջանում և ց-ով:

Թե՛ քվարտալի և թե՛ քվինտալի յերգերում շատ հաճախ լիդիական
(f—e—d—c) և փոյուզիական (g—f—e—d) տետրախորդների փոփոխակի
գործածութիւնն ենք հանդիպում, ինչպես մի անգամ ևլ արդեն դիտեց ինք
պենտատոնիկալի IV տեսակի մասին գրելիս:

Սեքստալի յերգերը****) տանում են ընդամենը ընթացքով դեպի սեպ-
տիմա*****), վեր յերկու նման փոյուզիական տետրախորդներից և կազմված և
տարբերվում և պենտատոնիկալի IV տեսակից առաջ յեկած դամմալից նրա-
նով, վեր 5—6 կես ունի, աչն ինչ պենտատոնիկայն դամմալում 6—7-ն և կես:

3. ԴՈՐԻԱԿԱՆ ՏԵՏՐԱԽՈՐԴ

Դորիական տետրախորդի վրա ունենք 91 յերգ, վերոնք հետևյալ պատ-
կերն ունեն ըստ ժողովածուների, ըստ դիապազոնի և ըստ վերջավորութիւնի:
Պատկեր № 5.

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ		Կամարա	Շիրակ	Վան	Կոտ-Ախտ.	Սասուն	Աղարատ	Մանկատան	Փամբ-Պալի	Այլ և այլք	Գումար.
ԴՈՐԻԱԿԱՆ	Սեկունդա e—f	—	—	—	1	2	1	—	2	—	6
	Տերցիա e—f—g	3	—	2	4	5	4	3	5	2	28
	Քվարտա e—f—g—a	7	10	2	3	5	5	5	7	6	50
	Քվինտա e—f—g—a—b	1	—	—	—	—	1	2	3	—	7
	Ընդամենը	11	10	4	8	12	11	10	17	8	91

*) «Կոմիտասի ժող.» № 87, 143, 237.

**) «Կոմիտ. ժող.» № 5, 9, 14, 17, 18, 24, 33, 36, 41, 42, 55, 58, 59, 64, 66, 68,
75, 76, 78, 81, 82, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 97, 98, 100,
105, 106, 108, 120, 125, 136, 139, 145, 146, 149, 154, 156,
157, 160, 170, 172, 173, 174, 179, 183, 184, 185, 187, 206, 210,
213, 219, 222, 226, 243, 250, 253.

«Շիրակի յերգեր» № 46, 47, 48, 49, 50—63, 81, 111, 127, 131, 146.

«Վանա յերգեր» № 35—41 53—63, 90.

***) Տես «Կոմիտ. ժող.» № 2, 6, 70, 80, 102, 103, 121—124, 127, 130, 132, 142,
147, 155, 157, 164, 167, 175, 196, 201, 202, 203, 204, 207,
221, 224, 231, 233, 242.

«Շիրակի յերգեր» № 64—71, 80, 82—83, 84, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102,
104, 112, 126, 128, 140, 141, 147, 149.

«Վանա յերգեր» № 12, 42—46, 64—67, 73.

****) «Շիրակի յերգեր» № 136, 139.

«Վանա յերգեր» № 47, 48, 49, 74.

*****) «Կոմիտասի ժողովածու» № 29.

«Շիրակի յերգեր» № 142.

«Վանա յերգեր» № 76.

Սեկստեգայի վրա ունենք 6 չերդ, բոլորն էլ վերջանում են Շ-ով: Այս չերդերը միայն լիակատար տետրախորդի զարդացումից հետո կարող են լին առաջ գալ, վերադառնալ հիմնված են փոքր սեկստեգայի՝ կիսաձայնի վրա:

Ուրիճակ № 19*)

(«Սասունցույ չերդեր»)

Տերցիայի վրա ունենք 28 չերդ, բայց բոլորի մեջ էլ քվարտան, թե-կուդ իրրե ֆորշլագ չերդան է գալիս. դիմող ձայնը ց-ն է, վերջանում են Շ-ով:

Ուրիճակ № 20**)

(«Կոտ-Ախտի չերդեր»)

Հաճախ սկսվում են այս չերդերը փոխադրական տետրախորդով և վեր-ջանում գործականով (տես «Վանա չերդեր» № 20):

Քվարտայի վրա ունենք 50 չերդ***), բոլորն էլ վերջանում են Շ-ով: Իշխող (դիմող) նոտան ց-ն է. իր ուրենքներով և կազմութամբ նման են տերցիայի չերդերին, միայն քվարտան ավելի չե շեշտված:

Քվինտայի վրա ունենք 7 չերդ****), վերջնից վեցի մեջ փոքրագույն քվինտայի չերդ պատահում, մեկը միայն պարզ քվինտա ունի: Ինքնուրույն ղեմք չունի այս քվինտան. նա բաժանվում է ց-ի միջոցով ****) 6 դեպ-քան գործական և փոխադրական տերցիաների, իսկ մի դեպքում՝ գործա-կան և լիդական տերցիաների: Զարմանալիորեն այս վեց չերդն էլ՝ փոք-րագույն քվինտայով, հաջիական ժողովրդական չերդի կնիքը չունեն. բերենք այն մեկը՝ «Մանկատան չերդերից», վերը ախարի ժողովրդական չերդ է:

*) Մյուս չերդերում ցույց է տալիս չերդին ցածի սմանդակ ձ-ն:

***) Տես «Կոմիտ. ժող.» № 168, 191, 229.
«Վանա չերդեր» № 151, 20.

****) Տես «Կոմիտ. ժող.» № 71, 77, 85, 190, 110, 133, 177.
«Շիրակի չերդեր» № 37-44, 85, 94.
«Վանա չերդեր» № 21, 22.

*****) Տես «Կոմիտ. ժող.» № 144.

*****) ց-ն նույն դերն ունի այստեղ, ինչ a-ն f—g—a—h—c-ի մեջ (տես չերդ 15):

Ուրիճակ № 21

(«Մանկատան չերդեր»)

4. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՏԵՏՐԱԽՈՐԴ

($1/2 + 1/2 + 1/2$)

Թե չեմքողացի և թե չեմքողական կրթություն ստացած արևելյի չերաժիշաները արևելյան չերաժիշության ամենացատուն ատրիբուտը այս տետրախորդն են համարել և համարում: Սակայն փաստերը հակառակն են ասացուցում: Մեր ժողովրդական չերդը, վոր արևելյան ժողովրդական չերաժիշության մի հատվածն է ներկայանում, պիտի վողովված լիներ այդ տետրախորդով. բայց մեր 1000 չերդի անալիզը ցույց է տալիս՝ նախ, վոր ընդամենը 74 չերդ ($7 \frac{1}{2} \frac{0}{6}$) ունենք այդ տետրախորդի վրա կազմված և չերկրորդ՝ վոր այդ չերդերի կեսից ավելին էլ ժողովրդական-աշուղական՝ և կեստուրական կառուցվածքին են պատկանում. ուրեմն ունենք փաս-կա կուրսուրական կառուցվածքին են պատկանում. ուրեմն ունենք փաս-տորեն մոտ 30—35 ժողովրդական չերդ (սրանց մեջ՝ բոլոր հոսովները, կալի, սելի, չուլի չերդերը), վերջինք հորինված են այս տետրախորդի վրա:

Այստեղից զովար չե չեղրակայացնել, վոր այս տետրախորդը մտել է մեզ մոտ ուշ միջնադարում չեկեղեցական «չերբորդ ձայն» կոչված գամմայի և ընդհանուր արևելյան աշուղական չերդի ազդեցության ներքո և վորը և այնքան էլ մեծ, համատարած գործածություն չի գտել, այլ դարձանալիա-րեն կապվել է, թերևս կրոնական ասոցիացիայով, հատկապես գյուղական կյանքի աչք լուրջ մամենաների հետ, չերդ գյուղացին աշխատանքի անցնե-լիս ասածու աջակցությունը պիտի փնտռեր, նրա որհնությունը խնդրեր լի ասածու աջակցությունը պիտի փնտռեր, հիշելի ասածու՝ և այլն): (տես՝ Լոսովա հոսովի մեջ «Որհնելի ասածու, հիշելի ասածու» և այլն):

Այս տետրախորդի վրա հիմնված «Մաջարական» կոչված գամման՝ e—des—e—f—g—as—h—e գոյություն չունի մեր չերդերի մեջ: Նա գործ է ածվում նախ՝ իրեն անկախ տետրախորդ, չերդեմն նաև տերցիայի դիապազո-նով և չերկրորդ միացած վերահիշյալ 3 տետրախորդների հետ՝ կամ ցածից, կամ վերից:

10. Բուն ժողովրդական չերզի մեջ սկսավի զխաղաղօնով զամմաները հաղվազուտ են: Նրանք կարող են և ի ունենալ, չերը միացվալ նման տեա-
րախորդներից են առաջ չեկել և ի ունենալ, չերը անմիջապես պենտատո-
նիկայից են կազմվել:

11. Գերիշխող չերևույթը տեարախորդային սիստեմի մեջ իրար մեջ հշուտված կամ իրար հաջորդող տարբեր տիպի տեարախորդների հենակե-
տերի պաշտարն է, վերը առաջ և բերում չեղանակային մոդուլացիա:

12. Ըստ ինքյան հերքվում են այս ուսումնասիրութեամբ հայ ժողովրդ-
դական չերզի զամմաների նկատմամբ մինչև այժմ իշխող այն կարծիքները,
վերոնք բղխել են հայ ժողովրդականը հայ չեկեղեցական չերաժշտութեամբ
կամ հայ չեկեղեցականը հայ ժողովրդական չերաժշտութեամբ բացատրելու
ձգտումներից և արամազբութուններից:

Ինչպես հայտնի է*) մեր չեկեղեցական չերաժշտութեան հիմքը կազ-
մում են ժամանակի բյուզանդական, տոհմասրակ արևելյան չեկեղեցինե-
րում իշխող, ծագումով արդեն կուլտուրական զամմաները, մինչդեռ մեր
ժողովրդական չերզի հիմքը կազմում են զամմայի զարգացման այն սկզբը-
նական ետապները, արխայիկ ձևերը, վերոնք առաջ են չեկել և առաջ են
գալիս այն բոլոր հին ու նոր ժողովուրդների բնագրական չերաժշտութեան
մեջ նույն կամ նման անտեսական և սպիտակաւ պաշտոններում:

*) Տես «Հուշական ազդեցութեանը հայ չերաժշտութեան տեսականի վրա: ուսումն»
Սպ. Մեխիբեյանի:

28842

